

THIEL KATALIN

## AZ „ÁLOMJÓSLÁS” MINT KONFESSZIÓ

*(Elemző összehasonlítás Nietzsche Ecce homo c. írása és  
Hamvas Béla Interview c. öninterjúja alapján)*

**Resümee:** *(Das Traumorakel als Konfession)* Im Artikel werden die Zusammenhänge zwischen der Schrift mit dem Titel „Ecce Homo” von Nietzsche und dem Selbstinterview mit dem Titel „Interview” von Béla Hamvas analysiert.

Alle zwei wenden die besondere Methode „Selbstbefragung” an, wenn sie am Abend ihres Lebens Inventar und Rechenschaft anlegen. Beide ironisierende, leidenschaftliche Schrift mit Konfessioncharakter kommen im Zeichen eines gemeinsamen, aber unerreichbaren Projekts zustande, beim Licht des unausführbaren Telos des authentischen Menschen.

Die Werfartungsweise ist am allermeisten das Traumorakel ähnlich, die im Asklepios-Chor in dem griechischen Epidauros gewöhnlich ist. Der das Schicksal sauber machende, konditionierende Prozeß, die wir in beiden Fällen als Zeugen wahrnehmen, wird aus immanenten Gründen im selbstironisierenden, selbstzerstörenden, provokatorischen Stil entwickelt. Sie wollen verbergen, sich hinter Maske verstecken und gleichzeitig ausbreiten. Sie wollen ihre Maske einzeln fallen lassen, damit unter der unverstandene, verletzte, einsame Mensch, der Denker sichtbar wird.

Hamvas Béla életművében az 1956 után született un. *Patmosz* eszszék között egy különös írásra bukkanhatunk. Az írás címe *Interview*, ami valójában egy öninterjú. Az írás tartalma, stílusa, konfesszionális jellege, ironizáló, ám ugyanakkor szenvedélyes hangvétele Nietzsche *Ecce homo*ját juttatja eszünkbe. Hamvas eljárás módja sok tekintetben analóg Nietzschével, s valószínű, hogy Hamvas ismerhette az *Ecce homo* szövegét. Hamvas az 'önkikérdez' formáját és feltételeit Nietzschéhez hasonlóan teremti meg, egy közös projektum jegyében, az autentikus ember megvalósíthatatlan teloszának fényében.

A két írás az önkikérdezés metódusába és lehetőségeibe burkolva sorra felmutatja a daimonokat. Mint Nietzsche, Hamvas is önmagának mondja el 'önmagát', leltárt és számadást készítve. Mintha mindketten elvarnák a szálakat az életút végéhez közeledve, de korántsem abból az elhatározásból, hogy a pályának ezen a ponton van vége. Az elvarrt szálak nyomán újabb feladatok és lehetőségek körvonalazódnak. Ahhoz, hogy a jövő felé nyitni lehessen – s ez mindkettőjük rejtett szándéka – egybe kell gyűjteni mindazt, ami figyelemre érdemes. Ahogy Nietzsche fogalmaz, megpróbálja meghúzni a választóvonalat; „minden eddigi „volt”-omat megpróbálom ad acta tenni”.<sup>1</sup> Hamvas hasonlóan vélekedik mint Nietzsche: „Aki voltam, az vagyok is, de aki vagyok, az nem voltam mindig. Elhazudott egzisztenciámat magammal cipelem, nem tudok tőle megszabadulni, és talán nem is szabad.”<sup>2</sup>

Vajon mi az oka annak, hogy – pár évvel haláluk előtt<sup>3</sup> – mindketten ezt a formát választották, hogy önmagukról beszélhessenek? Melyek a hasonló és az eltérő vonások ezekben az 'ars poetikákban'? Mi az a megnevezhetetlen többlet, amit ez a két mű hordoz? A kérdésekre adott válaszok által lekerülő maszkok mögött miként válik láthatóvá a két gondolkodó személyisége?

A körvonalazódó kérdések nyomán vegyük sorra az érintkezési pontokat, az analógiákat, s nem utolsó sorban a különbségeket. Kiindulásként nézzük, hogyan vélekedett Nietzsche és Hamvas amikor e két műre reflektált. Nietzsche számos levelében utalt az *Ecce homo*ra.<sup>4</sup> Emeljük ki ezek közül az 1888 novemberében kelt írást, melyet Georg Brandesnek címzett: „Éppen önmagamot mondtam el olyan cinizmussal, ami világhistóriai jelentőségű lesz egyszer. A könyvem címe: *Ecce homo*, ami benne van, az semmit se kímélő mérénylet a megfeszített isten ellen...”<sup>5</sup>

Hamvas pedig az Interview elején a következőket mondja: „Nem illendő, ha valaki kérdés nélkül önmagáról beszél. Ezúttal, mivel magamról kívánok beszélni, és nincs aki kérdezzen, de az illendőségnek eleget akarok tenni a kérdést magamnak kell feltenni. Kényszerhelyzet [...] A magam részéről az egyes szám első személyt nem tudom teljesen ironia nélkül kimondani, még kevésbé leírni.”<sup>6</sup>

Az önkikérdezés feltételeit és módját saját maguknak kellett megteremteni az autentikus ember projektuma jegyében. Az önfeltárás eljárásának szenvedélyesen, magasztos hangulatban vetik alá magukat, kinyilvánítva saját belső szabadságukat. Kant ezt az „alázat mozdulatának” nevezi, az ítélőerő-koncepció értelmében vett igazi alázatnak (*humilitas moralis*).<sup>7</sup> Az önkikérdezés processzusa ugyanis csak akkor tisztességes, ha az önmaga elé tükröt tartó személy hallgatni igyekszik a lelkiismeret ítéletére. Mindkét írásnak ez adja meg affirmatív jellegét. Önigenlés, megerősítés, tanúsítás, néha önapotheozis, vegyítve önironiával és cinizmussal. Az egész eljárás mód arra a szent elhatározásra épül, hogy a lelkiismeret lesz az egyetlen mércéje a mondani-való igazságának.

Amikor Nietzsche saját sorsát meg akarja tisztítani és még szenvedélyesebbé, még intenzívebbé akarja formálni, akkor nem egy megerősítő, kondicionáló folyamatot indít be, hanem immanens okokból épp egy önfelszámoló, önpusztító processust, s ez bizonyos értelemben igaz Hamvasra is. Az Ecce homot olvasva felmerül annak a lehetősége is, hogy (Derridával) szólva Nietzsche „egy hatalmas nevetés villámainak és villámcsapásainak teszi ki magát. Villámhárító és fedél nélkül”.<sup>8</sup>

Nietzsche szövegének provokáló, zavarba ejtő stílusa mintha arról szólna, hogy egyszerre kíván rejtőzködni, ugyanakkor szemérmetlenül kitárulkozni. Derrida az „éperonhoz”, a hullámokat megtörő éles, hegyes „sarkantyúhoz”, hasonlítja Nietzsche stílusát.

A „stílus ezért éperonjával a jelenlét, tehát a tartalom, maga a dolog, az értelem, az igazság (feltéve, hogy az igazság nem a különbség leleplezésében már megrontott szakadék) félelmetes, megvakító és halálos fenyegetése ellen is védekezhet, az ellen, ami megjelenik (se present), ami makacsul folyton a szemünk elé kerül”.<sup>9</sup> Ez az éperon-jelleg az Ecce-homoban különösen jól tanulmányozható. Ahogyan leveti saját maszkjait – mint egy karneválban (Hamvas) – láthatóvá

válí a „sok lehetséges stílus”, amire Nietzsche maga is utal. Szinte saját magát ösztökéli, „sarkantyúzza”, hogy a feltett kérdések és a kérdésekre adott válaszok idézőjeles labirintusában érvénytelenítse az igazi szövegértelmet felfejteni vágyó hermeneutikai próbálkozást. Így válí láthatóvá az önkikérdezés eljárás módjában a tartalomnál is fontosabb probléma, a *stílus kérdése*. Mindebből következően játszik, provokál, zavarba hoz, rejtőzködő és magamutogató egyszerre. Nietzsche stílusát elemezve Derrida egészen odáig megy, hogy a filozófus kiadatlan töredékei között található különálló, idézőjelbe tett szavai kapcsán a következőket mondja: „Soha nem zárhatjuk ki azt a hipotézist, bármilyen messzire nyúlik is lelkiismeretes interpretációnk, hogy esetleg a Nietzsche szövegek egésze olyan típusú, mint a „megfeledeztem az esernyőről”. Másként fogalmazva Nietzsche szövegének a totalitása nincs többé, legyen az fragmentális vagy aforisztikus.”<sup>10</sup> Derrida ezen megközelítésmódját nem lehet figyelmen kívül hagyni, ha az Ecce homot tanulmányozzuk. A megnevezhetetlen többlete ott lapul a sorok mögött, s ezt a többletet a stílus sejteti számunkra. („...az igazságot mint létrehozást, mint a jelenlevő létrehozott leleplezését, elrejtését.”)<sup>11</sup> Így aztán nem tévedünk nagyot, ha megfogalmazzuk, hogy esetünkben a maszkok levételének formája nem más, mint maga a stílus. S miközben a kíméletlen önkikérdezés folyamatában lekerülnek a maszkok – kérdésekre adott válaszok és a művek bemutatása kapcsán – fokozatosan tárul fel a filozófus személyisége.

Nietzsche és nyomában Hamvas a legtöbb esetben nem argumentál, még kevésbé levezet, hanem pusztán gondolatot konstituál, majd ezt a konstitúciót különféle oldalról világítja meg, 'eljátsszik' a gondolattal. S mivel nem kijelentésekkel és tételes igazságokkal van dolgunk, így nyílik mód az egymásnak esetenként ellentmondó vélekedésekre, az öniróniára és az önapotheozisra is.

Mindez azonban az írói szabadság vonatkozásában egy fontos stílusbéli következménnyel jár. Ha egy gondolat bizonyítást nem igénylő hipotézis, akkor egyfelől végig lehet gondolni azt, hogy milyen körülmények közepette lehetne elfogadni az adott gondolatot, másfelől ugyanazzal a konstitúcióval szabadon lehet ironizálni és humorizálni is. Hamvas is így 'játsszik' saját hasznosságának vagy feleslegességének gondolatával – „felhasználhatatlan vagyok mint Csuang-Ce göröcsös fája.”<sup>12</sup> Írói mivoltával és saját 'visszatérésének' gondolatával

pedig szinte ironizál. Nietzsche saját 'okosságát', 'bölcsségét', sőt egész dionüszoszi lényét veszi célba.

Az önfeltárásnak ezt a formáját – ami nemcsak Nietzsche, hanem Hamvasra is jellemző – hasonlíthatjuk az ókori jóslatkérés epidauroszi hagyományához. Nietzsche és Hamvas esetében is olyan típusú orákulum-kérési gyakorlatról van szó, melyben a jóslatot kérő és a jóslatot adó egy és ugyanazon személy. Mindketten megteremtik egyetlen hallgatójukat, saját magukat, s így mondhatni mindketten orákulumként fordulnak saját magukhoz. Az epidauroszi Aszklepiosz szentély hagyománya<sup>13</sup> volt ehhez hasonlatos, ahol az orákulumot kérő egyben maga volt a jós, egyszerre felvállalva a próféta és a püthia szerepét. A jóslatkérés ezen formáját „álomjóslás”-nak nevezték, mivel a jóslatkérő maga vált püthiává, s így külső közvetítőre nem volt szükség, a megszólaló belső hang maga volt a jóslat. Ez a jóshang nem adott pontos tudósítást a jövőről, de mindenképpen jelzés volt, amelynek megfejtése a jóslatkérőre várt, hasonlóan a Hérakleitosztól ismert töredékhez: „Az Úr, akié a jóshely Delphoiban, nem mond ki semmit, nem rejt el semmit, hanem jelez.”<sup>14</sup>

A Nietzsche-nél és Hamvasnál megszólaló 'jóshang' ezért olyan kíméletlen, mert mindkét esetben saját magukra irányul. Kettőjük eljárás módja sok hasonlóságot mutat föl. Önmaguk orákulumként való feltárása/elrejtése, egyszerre 'önítélkezés' és 'önmege erősítés', ám ugyanakkor prófécia, az 'álomjóslás' sorsmeghatározó processzusához hasonlóan. Mindketten így akarják igenlő véleményüket, s egyúttal igazlelkűségüket felülvizsgálni, felmutatni. E vizsgálatban mindketten meg akarnak szabadulni a *ressentiment* kellemetlen érzésétől. E tekintetben is egyértelmű a Hamvasra gyakorolt nietzschei hatás. Hamvas az Interview-ban utal is minderre. Szerinte Nietzsche „ressentiment-kritikát” tanított, ami leginkább valamiféle radikális „egzisztencia-mosáshoz” hasonlítható. A *ressentiment* embere Hamvas számára „szubegzisztens”, aki „célját csak úgy éri el, hogy megmozdítja az alvilágot. Irigység, méreg, gyűlölet, bosszú.”<sup>15</sup> S az Ecce homóban ugyanez: „Semmitől sem lehet megszabadulni, semmivel sem lehet megbirkózni, semmit sem lehet visszalökni – sebet ejt minden. Ember és dolog tolakodóan közel férköznek egymáshoz, az élmények túlságosan mélyre hatolnak, az emlékezés gennyes seb. A betegség maga is egyfajta *ressentiment*. ”<sup>16</sup>

A ressentiment bosszantó érzésétől azonban nem könnyű megszabadulni. A múlttal való szembenézés, a kérdésekre adott válaszok általi önfeltárás és önleplezés (metanoia) tulajdonképpen a létezésen való töprengés is. Mindkét írás vallomás arról, hogy a *létezés* bizonyos értelemben taníthatatlan, leginkább az *önmagához visszatérnek a megnyilvánulása*. Ez viszont egy olyan logikai körforgást tételez, melynek végső értelme az, hogy a kérdező nem tud igazán távolságot tartani, hiszen nem tud 'kilépni önmagából', mert a kérdés megfogalmazásakor már eleve egy bizonyos szintű és mértékű létmegértést projektál. Ennek eredményeképpen és ezt felismerve Nietzsche is, és Hamvas is ironizál önmagával, mintegy „félrebeszélve” jósolja meg saját sorsát. Nietzsche kérdése: „*Miért vagyok én sors?*”, illetve Hamvasé: „*Mégis mi az, amikor az ember azt mondja, hogy élet?*” is erről árulkodik.

Mindketten elvégezve az idő lajstromozását, kaput nyitnak a jövőre is, elbeszélik saját sorsukat, ha töredékesen is, de elmesélik saját történetüket. Pierre Klossowski ezt *fabulának* nevezi. A „fabula egy önmagáról beszélő esemény, valami ami megtörténik vagy aminek történnie kellett.” A jóslás ugyanis 'félrebeszélést' is jelent, amennyiben a *fabula* szó a latin *fari* igére vezethető vissza. „...félrebeszélve jósolni meg a sorsot, mert a fatum, a sors egyben a fari befejezett melléknévi igeneve is” – írja Klossowski.<sup>17</sup>

A történet, mint 'félrebeszélés' egy belső vívódás eredménye. Netzschében és Hamvasban is küzd a művész az íróval, a költővel, a tudóssal, s végső soron magával az emberrel. Mind megannyi maszk, megannyi búvóhely. 1885 május 20-án Nietzsche nővérének küldött levelében le is írja mindezt: „[...] Schopenhauert vagy Wagnert ajánlgatom a németeknek, majd Zarathustrákat eszelek ki, az csak pihenés nekem, de még inkább búvóhely, ahol egy darabig megint nyugton ülhetek.”<sup>18</sup>

Maszkjai, azaz 'búvóhelyei' mögött azonban ott van maga Nietzsche, aki szeretné, hogy „ne tévesszék össze mással”, s aki szeretne maszkjai fölé emelkedni, hogy végre elmondhassa, *ki ő*. Az Ecce homo az utolsó kísérlet arra, hogy a közelgő 'örület' előtt birtokba vehesse önmagát. Hamvasnál nem ennyire drámai a helyzet, de az önvizsgálat igénye, s a valódivá, igazzá válás vágya, az „áldialógus” kérdéseiből és válaszaiból egyértelműen kiderül; „...környezetem sem kö-

zel, sem távol, nem engedélyezte, „hogy önmagam legyek” és nem volt módom lényem igazságát megvalósítani,...” – írja az Interview-ban.<sup>19</sup> A maszkok levételének története, azaz 'fabulája' mindkettőjük-nél erről a szenvedélyes küzdelemről tudósít némi eltéréssel, csapongóan, töredékesen, de mindvégig magasztos hangulatban.

Különös, hogy a maszkok mögött Hamvas és Nietzsche esetében is más okokból ugyan, de a meg nem értett, a félreértett és a megsebzett *magányos ember* képe látszik. Nietzsche az „alküonikus hangú”, „könnyű léptű” lázadó, akiben „új egységbe olvad minden ellentét”, aki messzi „azúr magányában” hordozza a „feladat sorsot”, aki „nemet cselekszik és mégis a tagadó szellem ellentéte”.<sup>20</sup> S Hamvas, akinek legnagyobb ellensége az „elhazudott ember” a „parabola-lét” nyitottságával és sebezhetőségével igyekszik realizálni az alapállást, az emberi „*status absolutust*...” szintén egyedül, magányosan; „Védelem és nyilvánosság kizárása, olyan nyilvánosságé, amely nem vonz, sőt visszataszít, éspedig nem követeléseinek nagyságával, hanem olyan követelésekkel, amelyekről irtózom. Magány annyi, mint nem engedményeket tenni.”<sup>21</sup>

A magány azonban egyikük-nél sem a külvilágtól való teljes elzárkózás vágyából fakad. Nietzsche az Ecce homoban így ír: „A magány hét fallal van körülzárva. semmi sem hatol át rajta. Emberek közé mélység, barátságokat kötsz, de újabb sívárságba ütközöl csak, egyetlen pillantás sem köszön rád vissza. Legjobb esetben láznak ellened”.<sup>22</sup> Éles korkritika és társadalomkritika szövődik a saját sors 'elbeszélésébe', de ez a korkritika mindkettőjük esetében magán hordozza az elfogultságot, a külvilág iránti túlérzékenységet, ideges ellenszenvet. Az idioszinkrázia ellenére azonban mindkét írás megdöbbenő éleslátásról tanúskodik.<sup>23</sup>

Már az eddigiekből is látszott, hogy e két írás vonatkozásában több az analógia, mint az eltérés. Az egyik leginkább szembeötlő különbségről azonban külön kell szólni. Hamvas az öninterjú folyamán egyáltalán nem ír saját műveiről, Nietzsche viszont a kérdések közé ágyazva sorra veszi írásait, mintegy leltárt készítve A tragédia születésétől A Wagner ügyig. Nietzsche elfogult önapotheózissal ír műveiről, s közben számos irányba 'elkalandozik' gondolata a táplálkozástól egészen a zenéig. Míg Nietzsche – úgy tűnik – a műveiben 'realizálja' magát, addig Hamvasnál fordított az út, a mű – mint a kimondott szó –

csak akkor releváns számára, ha mellette saját életével tanúságot tett. „Az élethez meg kell találni a hiteles szöveget, a szöveghez meg kell találni a realizáló egzisztenciát.”<sup>24</sup> – írja.

## Jegyzetek

1. V.ö.: F. Nietzsche levele Fuchsnak 1887. dec. 14-én.
2. Hamvas Béla: Interview In: Patmosz I. Életünk 1992. 248.
3. Nietzsche 1888-ban, 12 évvel halála és pár hónappal végzetes betegsége előtt írta meg az Ecce homot, Hamvas Béla pedig 1961-ben, 7 évvel az agyvérzést követő halála előtt vetette papírra az Interview-t.
4. V. ö.: Atheneum 1992. I/3. A francia Nietzsche-recepció. 237–241.
5. 'Ex' Symposion 1994. Nietzsche különszám. 25–26.
6. Hamvas Béla: Interview. 238.
7. V. ö.: Hévízi Ottó: Nietzsche formalizmusa. In: Gond 7. 25-27.
8. J. Derrida: Nietzsche stílusai. In: Atheneum 1992./I./3.1. 204.
9. U. o.: 173.
10. U. o.: 204.
11. U. o.: 195.
12. Hamvas B.: Interview. 254 o.
13. V. ö.: Hévízi Ottó: A daimonion. In: Gond. 12. 83–85.
14. Hérakleitosz: Törödékek 97. [B.93] In: Görög gondolkodók 1. Kossuth 1992. 38.
15. Hamvas B.: Interview. 272.
16. F. Nietzsche: Ecce homo. Göncöl Kiadó Bp. 31.
17. Pierre Klossowski: Nietzsche, a sokistenhit és a paródia. In: Atheneum 1992. 82.
1. Nietzsche levele nővérének 1855. május 20-án. In: Atheneum 1992. I/3. 239.
19. Hamvas B.: Interview. 278.
20. V. ö.: Nietzsche: Ecce homo.
21. Hamvas B.: Interview. 239.
22. Nietzsche: Ecco homo 105.
23. Nietzsche németellenessége átszővi az Ecce homot. A németeket csöcseléknek, lehetetlen és ostoba, ösztönszegény és fantázi-



átlan népségnek tartja, akiknek vállát egész Európa 'elfuserált' sorsa nyomja. A filozófusokat sem kíméli. (V.ö.: Ecce homo 123–129.)

Hamvas az 1956-os események kapcsán ostromozza a magyarokat. „Egy év múlva már úgy éltek, mintha semmi sem történt volna. Mintha e hitvány és korrupt, nyomorult és züllött, tisztátalan és aljas népben egyszer, egyetlenegyszer és egyedül, az egész földön egyesegyedül nem ragyogott volna fel az igazság, és nem mondta volna ki egyszerre és egyhangúlag mindenki, aki itt él, kétszázszoros túlhatalom ellenére.” (V.ö.: Hamvas B.: Interview. 261–269.)

Az olvasóban joggal támadhat fel a gondolat, hogy ilyen bántóan, szélsőségesen és szenvedélyesen csak azok írnak saját népükről, akik tehetetlenségükben mély fájdalmat éreznek a környezetükben tapasztalható műveletlenség, kulturálatlanság és korrupció láttán.

24. Hamvas B.: Interview. 249.